

Aristoteles Over de ziel

vertaald, ingeleid,

van aantekeningen voorzien door

Ben Schomakers

Inhoud

INLEIDING 7

§1. Het verschijnsel redden 7

De ziel bestaat niet ... 7 – ... of toch? Het verschijnsel 9 –

Maar wat is de ziel? 13

§2. Het eerste antwoord 14

Over de ziel 14 – Datering 15 – Structuur 18 – Taal 22 –

Perspectief 24

§3. Het woord 28

De eerste ziel 28 – Psuchè en het verschijnsel 34

§4. Kritische liefde is ook liefde 37

Bozige liefde 37 – Een hermeneutische omweg 41 –

Wegen naar de ziel 45

§5. De ziel is vorm. De eerste definitie 51

Ousia, om te beginnen 51 – Vorm 56

§6. Een volmaakte droom. De tweede definitie 60

De definitie 60 – Entelecheia 62 – Vorm en verwerkelijking 66 –

Tweede verwerkelijking 70

§7. Een metafysisch technicus. De derde definitie 75

De ultieme definitie 75 – Het lichaam als werktuig 77

§8. De ziel in actie. De volledige definitie 85

Het manifeste en het precieze 85 – Voeding 87 – Waarneming 88 –

Voorstelling 93 – Denken 95 – Streving en beweging 98

§9. Een toekomst voor de ziel 101
Het verschijnsel en de theorie 101 – *Grenzen van het verschijnsel*
 105 – *Geen ontkomen aan* 111

ARISTOTELES

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ – OVER DE ZIEL 117

AANTEKENINGEN 311

GLOSSARIUM 463

BIBLIOGRAFIE 483

VERANTWOORDING 495

REGISTER 499

Inleiding

§1. HET VERSCHIJNSEL REDDEN

De ziel bestaat niet ...

De ziel bestaat niet. Zover wilde William James net niet gaan toen hij in de loop van zijn prachtige pionierende boek over *The Principles of Psychology* besloot het woord dat hem wel erg dierbaar was niet meer in de mond te nemen. *Ziel* is misschien iets voor de zachten van geest die aan metafysica of theologie willen doen, maar niet voor realisten en harde wetenschappers voor wie alleen feiten en bewijzen tellen. Door die voortaan verboden plek in zijn eigen vocabulaire te markeren zette hij een toon die nog steeds lijkt te klinken en zelfs iets grimmiger geworden is. Veel van degenen die zich met de hersenen bezighouden en ook professionele filosofen schrappen het woord uit hun intellectuele vocabulaire, in de vanzelfsprekende verwachting dat ze daarin wel gevolgd zullen worden, behalve dan door sommige koppige beoefenaars van dat andere, prutsende denken. Als die niet luisteren, moeten ze dat zelf weten. Vaak luisteren zij trouwens wel degelijk en helpen ze gediensig bij het optrekken van een cordon rondom de ziel. Iemand die bij zinnen is zal hier niet komen. *De ziel bestaat niet.*

Dat is een glasheldere uitspraak. En toch lukt het me steeds maar niet goed om te begrijpen wat ermee bedoeld zou kunnen zijn. Natuurlijk, er zijn bepaalde zielen die (bijna) zeker niet bestaan, bijvoorbeeld zielen die vastgepind zijn in een religieuze theorie of gegrepen door de snelle beweging van een metafysisch vangnet. En vermoedelijk geldt voor veel impliciete opvattingen van de ziel die diffuus in iets als een algemeen bewustzijn leven – niet met de kracht en intensiteit van een theorie en desgevraagd niet anders verdedigd dan met een wenk naar de intuïtief beredeneerde onmogelijkheid van het tegendeel – dat ze betrekking hebben op een bepaalde ziel die thuis lijkt in een bepaalde cultuur, maar die toch niet bestaat. Dat kan. Maar de stap van de achterdocht tegenover een bepaalde theorie en een door een bepaalde cultuur gedefinieerde ziel, naar de algemene loochening van het bestaan van

elke ziel, is driest, te driest, niet eens omdat de onjuistheid van de ene theorie niet die van een andere inhoudt, maar omdat een theorie van de ziel de interpretatie is van iets dat aan elke theorie voorafgaat.

James voelt zich als wetenschapper bijvoorbeeld niet op zijn gemak met een theorie die de ziel in een onveranderlijke eenheid fixeert en haar met verantwoordelijkheid ten opzichte van god uitrust. En er kan vermoedelijk van de ziel die door god geschapen is, die voor haar daden in het leven ter verantwoording geroepen kan worden en die een leven na het geïncarneerde leven heeft, gezegd worden dat ze een ziel binnen een oorspronkelijk overwegend christelijke context is, ook als de verantwoording niet meer aan een god hoeft te worden afgelegd en het voortbestaan zich niet in een al dan niet metaforische hemel of hel afspeelt maar een onbestemdere vorm en dimensie heeft. Wie van zo'n ziel zegt dat ze niet bestaat, hoeft niet weersproken te worden. Maar hij moet dan niet denken dat hij daarmee meer gezegd heeft dan precies dat, dat deze ziel niet bestaat: deze ziel, een deel van het intellectuele erfgoed van het westen, is een bijzondere metafysische uitleg van een verschijnsel dat aan die uitleg, en aan andere, voorafgaat en waarvan het onzinnig is te ontkennen dat het niet bestaat. We kunnen er het hoofd voor afwenden en doen alsof het er niet is, maar zijn dan blind voor (om te beginnen) de menselijke natuur.

Want er is een verschijnsel dat we “ziel” noemen en waarin de herkomst, de eschatologie en de ethiek en zelfs de ontologie van de ziel geen enkele rol spelen. Die komen pas later, als een menselijke toevoeging. Het blijkt zo te zijn – en dit is op deze plaats makkelijk en erg stellig gezegd – dat er in culturen van alle tijden iets voorkomt dat “ziel” genoemd wordt of dat “ziel” genoemd zou kunnen worden als het ons lukte er uit te leggen wat we met “ziel” bedoelen, met het zachte, stille gebaar waarmee we naar iets wijzen dat we niet zelf hebben meegebracht, maar dat er gewoon is, bij ons, bij de anderen. Of dat er gewoon zou moeten zijn. Een fenomenologische beschrijving van de ziel – ook een korte – probeert de contouren die bij bijzondere culturen horen behoedzaam uit te wissen of op te schorten in de verwachting iets over te houden dat voor een aspect van de structuur van de mens gehouden kan worden, de structuur die in alle gevallen dezelfde zou moeten zijn

omdat ze er verantwoordelijk voor is dat een mens als een mens wordt opgevat, in de ene omgeving en in de andere.

... of toch? *Het verschijnsel*¹

1. Dat *de ziel bestaat*, blijkt wanneer we ons dankzij het sleutelgat van de introspectie als innig vertrouwd betrappen met iets dat zeker niet identiek is met ons lichaam maar dat daar wel telkens een verhouding toe zoekt. Er is iets dat bij mij het lichaam opdrachten geeft, tekens ervan opvangt, plannen voor het gedrag van het lichaam maakt en soms gefrustreerd raakt omdat die niet goed uitgevoerd worden. Er is iets dat naar het lichaam kijkt als naar een werkelijkheid waar het zelf bij betrokken is maar die toch een eigen gedaante en gedrag heeft: het lichaam heeft schoonheid, of niet, het is elegant, of niet, het luistert, of niet, is gezond, of niet. En dat iets valt nooit samen met het lichaam, al voelen mensen zich er soms mee in harmonie. Maar een harmonie is altijd de onderlinge afstemming van twee. Tegenover het lichaam bevindt zich iets dat in staat is het lichaam te ervaren, probeert het te leiden en dat er ook energie aan overdraagt. De ontologische oorsprong van dat iets doet er niet toe op het moment dat we het als verschijnsel observeren: het is daarin simpelweg niet het lichaam zelf, het verschilt van het lichaam en heeft een eigen bestaanswijze, en er is geen goede reden om het niet als ziel te beschouwen. We leven met de ziel als met een innerlijkheid die op het lichaam toeziet, met verbazing, bewondering, ergernis, plezier en vaak ook bevrediging, als het de ziel gelukt is het lichaam naar haar wensen te laten dansen.

2. *De ziel bestaat*, omdat ze, vervolgens, als een verschijnsel zichtbaar wordt wanneer we erop letten hoe we ons verhouden tot de materiële wereld in een ruimere zin. Soms ervaren we ons lichaam als een deel daarvan, bijvoorbeeld als we ziek zijn en het lichaam een obstakel lijkt, soms staan we tegenover die materiële wereld samen met ons lichaam,

1. Deze paragraaf is gebaseerd op een lezing *Rethinking the Soul*, gegeven ter gelegenheid van een bijeenkomst van de Cross-Regional Discipline Group Meeting van de Open Society Institute/Central European University, in Budapest op 24 maart 2012.

maar ook met iets dat registreert hoe wij – lichaam en dat iets – in die wereld een koers moeten gaan. De lichamelijke werkelijkheid buiten ons is dan het terrein dat omstandigheden biedt die we tegenkomen en op de een of andere manier naar onze hand moeten zetten bij de ontwikkeling van het leven. Die werkelijkheid omvat de stenen waarover we bewegen, het voedsel dat we nodig hebben, het materiaal waarvan we huizen bouwen die ons zullen beschermen. En ook andere mensen en verbanden waarin die georganiseerd zijn en waarbinnen we een plaats kunnen proberen te verwerven.

We zien deze werkelijkheid, signaleren de mogelijkheden die ze biedt, merken hoe ze onze verlangens wekt, denken na over de stappen die we erin kunnen zetten, het kleine stapje naar de appel die voor ons hangt, de grote tocht waarin we ons een vaardigheid eigen maken en die in het leven als een leidraad benutten, of zelfs de nog beslissendere sprong waarmee we ons naar andere mensen begeven, ons met hen verbinden, nageslacht verwekken en daardoor een schakel worden in een continuüm van transformaties. We worden naar deze werkelijkheid toegedreven, niet alleen voor directe bevrediging maar ook voor zoiets als geluk en het besef dat het leven geslaagd is. En uiteindelijk maken we haar tot een object dat we gadeslaan, dat we willen begrijpen, dat we contempleren. We: met ons lichaam of zonder dat lichaam, maar in ieder geval steeds een ziel, die verlangt, denkt, zoekt, tast, grijpt, plannen maakt en geluk ervaart. De ziel bestaat ook als die innerlijkheid tegenover dat wat buiten haar is.

3. En *de ziel bestaat* ook nog eens als iets dat verschilt van de materiële wereld in de strengste zin, niet die van het eigen lichaam, niet die van het weerbarstige buiten, maar die van de materie als materie. Dat verschil, dat de ziel een domein inloodt waarin ze een eigen bestaanswijze heeft, blijkt bijvoorbeeld uit een simpele reflectie over beweging. Als materie beweegt, doet ze dat omdat er krachten op haar werken die van haar algemene eigenschappen gebruik maken, maar niet omdat daartoe een spontaan initiatief genomen wordt, dat eventueel tegen de natuurlijke mogelijkheden van de materie ingaat of hun grenzen zoekt. In dit geval is er iets dat een uitdrukkelijke opdracht aan het lichaam geeft om in beweging te komen, of dat gestaag een autonoom

signaal uitzendt dat bijna altijd vanzelfsprekend is en alleen op intense of riskante momenten met aandacht begeleid moet worden. Ademhalen gaat vanzelf, behalve als we in paniek zijn of ons heel erg inspannen, dan moeten we ons erop concentreren. Dat dirigerende iets mogen we de ziel noemen. Deze reflectie kan ook op het leven worden toegepast. Want er is iets voor te zeggen dat het vermogen zichzelf naar believen in beweging te brengen, het vermogen dat de materie als materie dus ontbeert maar dat mensen en dieren wel bezitten, leven is of een uiting van leven. Leven veronderstelt dus naast materie ziel.

4. Een bijzondere vorm van dat leven – en ook daarom *bestaat de ziel* – is die van het bewustzijn, waarvan we ervaren, en ook kunnen beredeneren dat het als zodanig niet met materie samenvalt, en dat in eerste instantie de werkelijkheid tot object heeft, met inbegrip van het lichaam waarvan het beseft dat het ermee verbonden is. En dat zich in tweede instantie ook op zichzelf kan richten. Er is iets dat weet heeft van de werkelijkheid, direct en met zekerheid, bijvoorbeeld wanneer het waarneemt of wanneer het feiten vaststelt, of indirect en hypothetisch, zoals wanneer het iets afleidt of een vermoeden heeft of een stelling formuleert die zo algemeen is dat ze niet meer geverifieerd kan worden. En voor dat iets dat weet heeft van de werkelijkheid en op dat moment ook ervaart dat het niet zelf tot die werkelijkheid behoort en dat het niet met materie vereenzelvigd kan worden, voor dat bewustzijn is “ziel” geen misplaatste naam.

De omstandigheid dat hier innerlijkheid en een uitwendige werkelijkheid tegenover elkaar staan, leidt in de ziel tot een paradoxale ervaring. Want aan de ene kant heeft de ziel die kent een verlangen de werkelijkheid te kennen, een groot vertrouwen in haar eigen mogelijkheden en een natuurlijk besef dat ze toegang tot de werkelijkheid heeft. Maar aan de andere kant is er dikwijls de ervaring van afstand, die er vooral in bestaat dat de ziel weet dat ze in een bepaalde zin binnen is en de werkelijkheid ten opzichte van haar buiten, en dat binnen en buiten in het kennen wel op elkaar afgestemd zijn – het kennen is ook vaak succesvol en maakt de werkelijkheid overzichtelijk en hanteerbaar –, maar er tegelijk geen garantie is dat ze helemaal overeenstemmen. Hebben de dingen zelf kleur of bestaat kleur als kleur alleen in de waarneming, dus alleen in de

ziel? De kennende ziel is zich van haar eigen situatie, van haar pretenties en dus van haar mogelijkheden en onmogelijkheden, bewust.

Over ziel als verschijnsel is nog veel meer te zeggen. Ze zou bijvoorbeeld preciezer en dankzij argumenten ook overtuigender gepresenteerd kunnen worden, en er zijn aspecten die buiten beschouwing gebleven zijn, zoals het feit dat de ziel in zoverre ze innerlijkheid is niet homogeen lijkt te zijn. Het gaat er dan niet om dat de verschijnende ziel als oorsprong van leven misschien niet helemaal samenvalt met de ziel als bewustzijn of als domein waarin handelingen beraamd worden. Dat het in al deze gevallen, bij al deze door introspectie vaststelbare ervaringen, om dezelfde ziel gaat, is een vermoeden, maar geen zekerheid.

5. Maar de niet-homogeniteit van de ziel die hier ook behandeld had kunnen worden, en die nogal geheimzinnig is, wordt vooral zichtbaar in de omstandigheid dat de ziel die de werkelijkheid kent geen neutrale toeschouwer is en de ziel die initiatieven neemt geen onverschillige uitvoerder. Er bestaat in de ziel een gevoel dat ze bij dat toeschouwen en handelen intiem en met engagement betrokken is. Soms is dat gevoel te verklaren op grond van bijvoorbeeld een biologische logica: de ziel hoort bij iets dat om te overleven zich moet beschermen of bepaalde materialen en stukjes van de werkelijkheid – eetbare materialen en leefbare plekjes – moet veroveren. Met het kennen of het doen is hier een belang gediend dat alle exemplaren van dezelfde soort delen, en de ziel vereenzelvigd zich met de dienst aan dat belang.

Maar vaak is de bron van het engagement minder duidelijk en lijkt die zelfs buiten de ziel te liggen. Woorden komen alsof ze ons worden ingefluisterd, we kiezen voor het een of voor het ander, en handelen in overeenstemming daarmee, omdat er iets dwingend is dat ons die aanwijzing geeft, en dat iets valt niet zonder meer onder een algemene logica. Het spreekt in de ziel, is daardoor ook van de ziel, maar lijkt wel van elders te komen. De ziel staat niet alleen tegenover lichaam en werkelijkheid, maar ook tegenover iets dat haar zegt wat ze moet doen, iets dat op doorslaggevende momenten een toetssteen is, dat ook heel vertrouwd en nabij voelt, en waarvan de ziel beseft dat ze het niet zelf bedacht heeft en dat ze eigenlijk niet weet vanwaar het afkomstig is. Maar belangrijk is het wel. En niet te loochenen.

Maar wat is de ziel?

Daarover zou het ook kunnen gaan bij een precieze beschrijving van de ziel als verschijnsel. Het resultaat van deze voorlopige schets van het verschijnsel komt erop neer dat er kennelijk iets bestaat dat een andere aard heeft dan het lichaam en dat in die zin tegenover de materie staat. Er is geen argument nodig om dat inzicht te bewijzen of te verklaren. Het is wat we ervaren. Ziel en lichaam verschillen er in ieder geval in dat het lichaam op zichzelf niet leeft terwijl de aanwezigheid van de ziel een voorwaarde voor leven lijkt te zijn. De ziel heeft verder bewustzijn en kennis van de materiële werkelijkheid, in verschillende vormen en met verschillende graden van zekerheid. En ze gebruikt die kennis om in zichzelf plannen tot ontwikkeling te brengen, te bezien wat er mogelijk is, zich een koers voor te nemen, en uiteindelijk misschien een poging te wagen gelukkig te worden: ze brengt het lichaam waarbij ze hoort in beweging. En de ziel bezit misschien ook een zekere openheid voor iets waarvan ze de herkomst niet weet, dat ze als nabij en intiem ervaart, en tegelijk als niet door haar gemaakt en van elders gegeven, en dat ze bij veel van haar gedragingen – weten, initiatieven, reacties – benut om zich aan te oriënteren. De ziel leeft, heeft bewustzijn, kent, reageert, overlegt, en brengt het lichaam in beweging.

Ze bestaat dus. En we mogen het woord weer toevoegen aan het serieuze vocabulaire om na te denken over de menselijke natuur, waaruit William James het had willen schrappen toen hij bepaalde theorieën van de ziel verwarde met het verschijnsel ziel. En toch is met deze redding van de ziel de vraag wat de ziel is nog niet werkelijk beantwoord. De ziel is betrapd bij het uitoefenen van haar functies. Misschien heeft ze er nog meer. Maar vooral: wat is de ziel wanneer – of voor zover – ze die functies niet uitoefent? Over de ontologie van de ziel, over haar bestaanswijze, is niets gezegd. De beschrijving van de ziel als verschijnsel is dus een beginpunt om de ziel te definiëren, zonder dat het zeker is dat een definitie veel verder kan komen. Ze zou door de ziel zelf gegeven moeten worden, want die bezit het vermogen waardoor mensen kennen, en het zou zo kunnen zijn dat de structuur van de ziel wel geschikt is om de werkelijkheid buiten de ziel te kennen – daar werkt ze, daarvoor is die structuur bedoeld – maar niet om de ziel zelf te zien, zoals

een oog niet in staat is het binnenste van de oogbol te zien, of beter: zoals het bewustzijn van een kleur zich niet van zichzelf bewust kan zijn. De ziel bestaat dus, er is een verschijnsel ziel, maar wat verschijnt daarin precies? Wat is de ziel?

§2. HET EERSTE ANTWOORD

Over de ziel

Het eerste filosofische antwoord op deze vraag, gegeven in het eerste boek dat geheel aan de ziel gewijd is, is het meest indrukwekkende en vermoedelijk ook het meest vruchtbare. Het is te vinden in Aristoteles' werk *Over de ziel*, geschreven in vierde eeuw vC, en vaker met zijn latere Latijnse titel *De anima* aangeduid dan met die mooie Griekse *peri psychès*. Natuurlijk had Plato het eerder al over de ziel gehad, misschien zelfs terwijl Aristoteles letterlijk in de buurt was en in een kamertje in de Academie zat te lezen, maar Plato lijkt de vraag wat de ziel is te willen ontwijken en spreekt liever over het belang van de ziel voor het leven – filosofisch leven is zorgen voor de ziel – en formuleert aarzelend de gedachte dat ze een metafysische oorsprong heeft en met nog groter voorbehoud de mogelijkheid dat ze onsterfelijk is. En telkens in een nieuw lichaam en in een nieuw leven geboren wordt. Maar Aristoteles is beducht voor de verleidelijke theorie en wil vóór alles weten wat de ziel is. De fenomenoloog, die zich erop laat voorstaan dat hij de verschijnselen niet alleen wil volgen, maar als dat nodig was ook zal redden, benadert de ziel met een grote methodologische zuiverheid, die exemplarisch had kunnen zijn maar dat niet geworden is. Opzichtig peutert hij de ziel los uit de bijzondere theorieën die haar hebben proberen te vangen zoals een spinneweb een verdoofde vlieg die in de draden zal vergaan, en houdt hij de ziel als verschijnsel over, een verschijnsel dat als verschijnsel door niemand kan worden ontkend.

Bij de beschrijving van dat verschijnsel laat Aristoteles zich aan de ene kant toch leiden door theorieën – filosofische en alledaagse – over de ziel, die een voor een zorgvuldig verworpen worden, maar waaruit hij als dat mogelijk is de eigenschappen isoleert die hem op het spoor

Aristoteles

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ – Over de ziel

A

I.1

[402a Τῶν καλῶν καὶ τιμίῳ τὴν εἶδησιν ὑπολαμβάνοντες, μᾶλλον δ' ἐτέραν ἐτέρας ἢ κατ' ἀκρίβειαν ἢ τῷ βελτιόνων τε καὶ θαυμασιωτέρων εἶναι, δ' ἀμφοτέρω ταῦτα τὴν περὶ τῆς ψυχῆς ἱστορίαν εὐλόγως ἂν ἐν πρώτοις τιθεῖμεν. δοκεῖ δὲ καὶ [5] πρὸς ἀλήθειαν ἅπασαν ἢ γνῶσις αὐτῆς μεγάλη συμβάλλεσθαι, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν φύσιν· ἔστι γὰρ οἷον ἀρχὴ τῶν ζώων.

ἐπιζητοῦμεν δὲ θεωρῆσαι καὶ γνῶναι τὴν τε φύσιν αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν, εἴθ' ὅσα συμβέβηκε περὶ αὐτῆν· ὧν τὰ μὲν ἴδια πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ [10] δι' ἐκείνην καὶ τοῖς ζώοις ὑπάρχειν.

πάντη δὲ πάντως ἐστὶ τῶν χαλεπωτάτων λαβεῖν τινα πίστιν περὶ αὐτῆς· καὶ γὰρ, ὄντος κοινοῦ τοῦ ζητήματος καὶ πολλοῖς ἐτέροις, λέγω δὲ τοῦ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἐστὶ, τάχ' ἂν τῷ δόξειε μία τις εἶναι μέθοδος κατὰ πάντων περὶ ὧν βουλόμεθα γνῶναι τὴν [15] οὐσίαν, ὥσπερ καὶ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς ἰδίῳ ἀπόδειξις, ὥστε ζητητέον ἂν εἴη τὴν μέθοδον ταύτην· εἰ δὲ μὴ ἔστι μία τις καὶ κοινὴ μέθοδος περὶ τὸ τί ἐστίν, ἔτι χαλεπώτερον γίνεται τὸ πραγματευθῆναι· δεήσει γὰρ λαβεῖν περὶ ἕκαστον τίς ὁ τρόπος.

ἐὰν δὲ φανερόν ᾗ πότερον ἀπόδειξις [20] ἐστὶν ἢ διαίρεσις ἢ καὶ τις ἄλλη μέθοδος, ἔτι πολλὰς ἀπορίας ἔχει καὶ πλάνας, ἐκ τίνων δεῖ ζητεῖν· ἄλλαι γὰρ ἄλλων ἀρχαί, καθάπερ ἀριθμῶν καὶ ἐπιπέδων.

πρῶτον δ' ἴσως ἀναγκαῖον διελεῖν ἐν τίνι τῶν γενῶν καὶ τί ἐστὶ, λέγω δὲ πότερον τόδε τι καὶ οὐσία ἢ ποιὸν ἢ ποσόν, ἢ καὶ τις [25] ἄλλη

Hoofdstuk I

I.1

[402a We houden weten voor iets dat mooi en waardevol is, het ene weten meer dan het andere omdat het nauwkeuriger is of omdat het onderwerp ervan belangrijker of wonderbaarlijker is. Beide redenen geven ons het recht de studie van de ziel als van de allerhoogste orde te beschouwen. Kennis van de ziel [5] lijkt ook veel toe te voegen aan het geheel van de waarheid en vooral aan de natuur; de ziel is namelijk in zekere zin beginsel van de levende wezens.*

Het is de bedoeling dat we eerst de natuur en het wezen van de ziel beschouwen en leren kennen, vervolgens alles wat aan de ziel bijkomstig* is; dat lijken enerzijds gesteldheden die eigen aan de ziel zijn, anderzijds gesteldheden die dankzij [10] de ziel ook aan de levende wezens toekomen.*

Hoe we haar ook benaderen, het blijkt in elk opzicht erg moeilijk iets met zekerheid over de ziel te zeggen. Dezelfde vraag kan namelijk ook bij veel andere dingen gesteld worden, ik bedoel de vraag naar het wezen en *het wat is het?*, zodat het voor de hand ligt te veronderstellen dat er één methode is die bruikbaar is bij alles waarvan we het wezen [15] willen leren kennen, zoals het “bewijs” dat is bij alle bijkomstige eigenschappen.* Dan zouden we deze methode moeten vinden. Maar als die ene algemene methode voor *het wat is het?* niet bestaat, wordt de behandeling nog lastiger dan ze toch al is, omdat we niet anders kunnen dan in elk geval apart vaststellen wat de beste werkwijze is.

Als het dan al duidelijk zou zijn dat we een [20] “bewijs” moeten geven of een “deling”* uitvoeren, of een andere methode toepassen, leidt de vraag naar het begin van het onderzoek weer tot allerlei problemen en dwalingen. Alle dingen hebben hun eigen beginsel. Dat van een getal is bijvoorbeeld niet hetzelfde als dat van een vlak.*

Waarschijnlijk moeten we eerst uitmaken tot welke “soort” de ziel behoort en wat ze is: ik bedoel nu of ze een *dit hier* en een wezen is of een

τῶν διαιρεθεισῶν κατηγοριῶν· ἔτι δὲ πότερον τῶν ἐν δυνάμει ὄντων ἢ μᾶλλον ἐντελέχειά τις· διαφέρει γὰρ οὐ τι |402b μικρόν.

σκεπτόν δὲ καὶ εἰ μεριστὴ ἢ ἀμερής, καὶ πότερον ὁμοειδῆς ἅπαντα ψυχῇ ἢ οὐ· εἰ δὲ μὴ ὁμοειδῆς, πότερον εἶδει διαφέρουσα ἢ γένει· νῦν μὲν γὰρ οἱ λέγοντες καὶ ζητοῦντες περὶ ψυχῆς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης μόνης εὐοικασιν [5] ἐπισκοπεῖν. εὐλαβητέον δ' ὅπως μὴ λανθάνῃ πότερον εἰς ὁ λόγος αὐτῆς ἐστὶ, καθάπερ ζῴου, ἢ καθ' ἕκαστον¹ ἕτερος, οἷον ἵππου, κυνός, ἀνθρώπου, θεοῦ, τὸ δὲ ζῶον τὸ καθόλου ἦτοι οὐθέν ἐστιν ἢ ὕστερον, ὁμοίως δὲ κἂν εἴ τι κοινὸν ἄλλο κατηγοροῖτο.

ἔτι δέ, εἰ μὴ πολλαὶ ψυχαὶ ἀλλὰ μόρια, πότερον δεῖ [10] ζητεῖν πότερον τὴν ὅλην ψυχὴν ἢ τὰ μόρια· χαλεπὸν δὲ καὶ τούτων διορίσαι ποῖα πέφυκεν ἕτερα ἀλλήλων, καὶ πότερον τὰ μόρια χρῆζητεῖν πότερον ἢ τὰ ἔργα αὐτῶν, οἷον τὸ νοεῖν ἢ τὸν νοῦν, καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ἢ τὸ αἰσθητικόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· εἰ δὲ τὰ ἔργα πότερον, πάλιν ἂν τις [15] ἀπορήσειεν εἰ τὰ ἀντικείμενα πότερον τούτων ζητητέον, οἷον τὸ αἰσθητὸν τοῦ αἰσθητικοῦ, καὶ τὸ νοητὸν τοῦ νοῦ.

ἔοικε δ' οὐ μόνον τὸ τί ἐστὶ γινῶναι χρήσιμον εἶναι πρὸς τὸ θεωρῆσαι τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων ταῖς οὐσίαις, ὥσπερ ἐν τοῖς μαθήμασι τί τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, ἢ τί γραμμὴ καὶ [20] ἐπίπεδον, πρὸς τὸ κατιδεῖν πόσαις ὀρθαῖς αἰ τοῦ τριγώνου γωνίαι ἴσαι· ἀλλὰ καὶ

1. καθ' ἕκαστον || καθ' ἐκάστην

hoedanigheid of een hoeveelheid, of een van de [25] andere categorieën op de lijst die we opgesteld hebben.* En is ze dan een zijnde dat “als mogelijkheid” is, of eerder een zekere “verwerkelijking”? Dat maakt namelijk nogal |402b wat uit.*

We moeten ook nagaan of de ziel gedeeld of ongedeeld is, en of alle zielen al dan niet gelijk in structuur zijn: en als ze dat niet zijn, gaat het dan om verschillen in structuur of in soort?* Op het moment is het zo dat degenen die de ziel onderzoeken en beschrijven eigenlijk alleen oog voor de menselijke ziel [5] lijken te hebben. Maar we moeten ervoor oppassen niet de vraag over het hoofd te zien of er wel één begrip van de ziel is, zoals dat er is van een levend wezen, of dat er voor elk levend wezen – paard, hond, mens, god enzovoort – een apart begrip van de ziel is, en dan het algemene “levend wezen” niets is of hooguit iets dat achteraf komt.* Die vraag moeten we natuurlijk ook stellen in alle andere gevallen dat er iets algemeen wordt uitgesproken.

Verder moeten we ons afvragen, gesteld dat de ziel niet een [10] veelheid van zielen is maar uit delen bestaat, of we eerst de ziel als een geheel moeten onderzoeken of eerst de delen van de ziel. Het is ook moeilijk vast te stellen welke delen werkelijk (dat wil zeggen van nature) verschillend zijn, en wat we dan het eerst moeten onderzoeken, die delen van de ziel of de werkingen van die delen. Beginnen we met het denken of met het denkvermogen, met het waarnemen of met het waarnemingsvermogen enzovoort? En als we met de [15] werkingen zouden moeten beginnen, is het weer problematisch of we niet eerder dan de werkingen de objecten daarvan moeten onderzoeken, dus eerst het waarneembare en daarna het waarnemingsvermogen, eerst het denkbare en daarna het denkvermogen.

Het lijkt zo te zijn dat niet alleen begrip van *het wat is het?* van belang is om de oorzaken te leren kennen van de eigenschappen die aan het wezen bijkomstig* zijn – zo moeten we in de wiskunde bijvoorbeeld eerst weten wat “recht” en “krom” betekent en [20] wat een “lijn” en een “vlak” is, om in te zien aan hoeveel rechte hoeken de hoeken van een driehoek gelijk zijn –, maar dat omgekeerd het bijkomstige ook